

Ukrayiny za perebudovu — Three days of September eighty-nine. Materials Constituent Congress of the People's Movement of Ukraine for Reconstruction. К.: JSC «Rivne Printing House».

Надійшла до редакції 11 листопада 2014 р.

УДК 94(477):37«19»

Н. М. Кіндрачук

**ОСВІТА В УКРАЇНІ ПРОТЯГОМ 60-х рр. ХХ ст.:
ЗАГАЛЬНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА НАЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ**

ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»,
вул. Шевченка, 57, Івано-Франківськ, 76018, Україна

Кіндрачук Надія Мирославівна, к. і. н., доц., доцент кафедри історіографії і джерелознавства, e-mail: jasmin_2@list.ru

АНОТАЦІЯ

Досліджено загальні тенденції та національні особливості функціонування освіти в Україні протягом 60-х рр. ХХ ст., вивчено стан українських шкіл, вищих освітніх закладів, показано внесок освіти у формування інтелектуального та наукового потенціалу українців, проаналізовано рівень освіченості громадян, матеріально-технічне забезпечення навчального процесу, показано значення національної освіти у житті суспільства та держави, охарактеризовано суспільно-політичні фактори, що вплинули на розвиток національної освіти протягом 60-х рр. ХХ ст.

Встановлено, що КІРС — КПУ і тодішня державна ідеологія не лише визначали перспективи розвитку суспільства, а й керували його творчою діяльністю, розвитком національної освіти. Державна політика УРСР мала на меті уніфікувати, денационалізувати та централізувати українську освіту, показати шкідливість ідеології «українського буржуазного націоналізму». Підпорядкована інтересам держави освіта позбавляла молоде покоління можливості усвідомлювати себе справжніми українцями. Зміст освіти не сприяв популяризації української історії та культури, прославленню національних героїв, збереженню традицій і звичаїв, а все більш інтенсивно формував упереджене ставлення до всього українського.

Ключові слова: інтелектуальний потенціал; національна освіта; навчальний процес; українська нація; державна ідеологія; денационалізація; русифікація; уніфікація освіти.

Н. М. Киндрачук

**ОБРАЗОВАНИЕ В УКРАИНЕ НА ПРОТЯЖЕНИИ
60-х гг. XX в.: ОБЩИЕ ТЕНДЕНЦИИ
И НАЦИОНАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ**

ГВУЗ «Прикарпатский национальный университет
имени Василя Стефаника»,
ул. Шевченка, 57, Ивано-Франковск, 76018, Украина

Киндрачук Надежда Мирославовна, к. и. н., доц., доцент кафедры
историографии и источниковедения, e-mail: jasmin_2@list.ru

АННОТАЦИЯ

Исследованы общие тенденции и национальные особенности функционирования образования в Украине в течение 60-х гг. XX в., изучено состояние украинских школ, высших образовательных заведений, показано значение образования для формирования интеллектуального и научного потенциала украинцев, проанализирован уровень образованности граждан, материально-техническое обеспечение учебного процесса, показано значение национального образования в жизни общества и государства, охарактеризованы общественно-политические факторы, которые повлияли на развитие национального образования в течение 60-х гг. XX ст.

Установлено, что КПСС — КПУ и тогдашняя государственная идеология не только определяли перспективы развития общества, но и руководили его творческой деятельностью, развитием национального образования. Государственная политика УССР имела целью унифицировать, денационализировать и централизовать украинское образование, показать вредность идеологии «украинского буржуазного национализма». Подчинённое интересам государства образование лишало молодое поколение возможности осознавать себя настоящими украинцами. Содержание образования не способствовало популяризации украинской истории и культуры, прославлению национальных героев, сохранению традиций и обычаев, а всё более интенсивно формировало предвзятое отношение ко всему украинскому.

Ключевые слова: *интеллектуальный потенциал; национальное образование; учебный процесс; украинская нация; государственная идеология; денационализация; унификация образования.*

N. M. Kindrachuk

**EDUCATION IN UKRAINE IN 1960s:
GENERAL TENDENCIES AND NATIONAL FEATURES**

State Institution of High Education
«Vasyl Stefanyk Precarpathian National University»,
57 Shevchenko St., Ivano-Frankovsk, 76018, Ukraine

Kindrachuk Nadia Myroslavivna, PhD in History, Assistant Professor of the Department of Historiography and Source Studies, e-mail: jasmin_2@list.ru

ABSTRACT

The research deals with general tendencies and national features of functioning of educational system in Ukraine in 1960s. The author studies the state of Ukrainian schools and universities and shows the impact of education in formation of intellectual and scientific potential of Ukrainians. The study analyzes the level of education of citizens, logistics of educational process, the significance of national education for the society and the state. The author characterizes social and political factors that have influenced the development of national education in 1960s.

It is determined that CPSU-CPU and the state ideology of the time not only determined the prospective of social development, but also controlled creative activity and development of national education. State policy in USSR was designed to unify, denationalize and centralize Ukrainian education and to demonstrate how harmful the ideology of «Ukrainian bourgeois nationalism» was. Education was subordinate to the state interests, and therefore it made it impossible for the young generation to consider themselves real Ukrainians. The content of the education did not favor popularization of Ukrainian history and culture, praising its national heroes, preservation of its traditions and customs, at the same time, intensively creating more and more biased attitude towards everything Ukrainian.

Key words: intellectual potential; national education; educational process; Ukrainian nation; state ideology; denationalization; unification of education.

Здобуття Україною незалежності — це результат тисячолітньої боротьби українського народу за право мати свою національну державу, яка є запорукою успішного культурного, освітнього і політичного розвитку суспільства. Демократичні процеси формування української державності й трансформації суспільної свідомості, що відбуваються сьогодні, вимагають

уважного ставлення до національної історії, народних традицій і культури.

Відсутність ідеологічних рамок КПРС — КПУ, комуністичних постулатів, тотального контролю держави над усіма сферами життя суспільства, методологічного обмеження наукової діяльності створюють сприятливі умови для вільного вивчення радянського минулого, зокрема національної освіти. Освіта завжди була головним джерелом відтворення інтелектуального і формування науково-технічного потенціалу будь-якої нації. Тому дослідження та вивчення загального стану, національних особливостей, досягнень та проблем освіти українців попередніх років прискорить пошук нових шляхів її розвитку у майбутньому, особливо в часи становлення незалежної Української держави. Виходячи з цього тема даного дослідження є надзвичайно актуальною і вимагає особливого підходу у вивченні.

Питання національної освіти другої пол. ХХ ст. частково висвітлено в працях таких авторів, як: О. А. Завадська [7], Т. О. Куцаєва [9], О. В. Тевікова [12; 13], Н. М. Хоменко [14] та інші. В поле зору науковців потрапляли тільки окремі аспекти зазначеної теми, зокрема потреби та вимоги щодо підготовки та спеціалізації фахівців вищої кваліфікації, перспективи працевлаштування та передачі наявного обсягу знань наступним поколінням студентів і науковців, оцінка матеріально-технічного та навчально-методичного забезпечення вищої освіти, аналіз кадрів, ставлення студентства УРСР до навчально-виховного процесу у ВНЗ, наукова робота вузів України радянського періоду. Однак в науковій літературі досліджувана тема досі залишається недостатньо вивченою. Це дає нам можливість продовжити роботу у цьому перспективному напрямку.

Отже, в центрі уваги даної статті — всебічне дослідження загальних тенденцій та національних особливостей освіти в Україні протягом 60-х рр. ХХ ст., вивчення впливу суспільно-політичних, економічних, культурних та соціальних факторів на сферу освіти, аналіз засобів збереження і розвитку традицій національної освіти.

Українська освіта 60-х рр. ХХ ст. пройшла непростий і своєрідний шлях свого функціонування, вона розвивалась на тлі складних, а подекуди і суперечливих чинників. На початку 1960-х років в Україні нараховувалася значна кількість негра-

мотних (94,6 тис.) та малограмотних (94,9 тис.) осіб [4, арк. 143]. Подолати низький рівень освіченості населення держава намагалася різними шляхами, насамперед активною розбудовою мережі освітніх закладів та залученням населення до навчання. На обов'язкове відвідування середніх загальноосвітніх шкіл спрямовувалися зусилля всіх педколективів шкіл та працівників органів народної освіти [12, с. 154].

Велике значення в боротьбі з малоосвіченістю дорослого населення в Україні мало розширення мережі заочної освіти, вечірніх форм навчання та шкіл робітничої й сільської молоді. Упродовж 60-х рр. ХХ ст. в Україні було створено широку мережу вечірніх (змінних) шкіл. Акцент на заочне навчання робили й в системі вищої освіти, зважаючи на його економічну вигоду порівняно зі стаціонарною формою навчання. Щоб створити сприятливі умови для вечірнього й заочного навчання молоді, розширити контингент студентів й зацікавити громадян в одержанні вищої освіти, держава для зазначених категорій студентів, які успішно навчалися, встановлювала додаткові відпустки зі збереженням заробітної плати, вільні від роботи дні для підготовки до занять, виконання дипломного проекту чи складання державного іспиту [6, с. 220]. З одного боку, це залучило до навчання значну кількість осіб молодого віку, але з іншого — ефективність такої освіти була доволі низькою.

Потрібно зауважити, що зростання загальної кількості студентів в УРСР, як правило, відбувалося за рахунок вступу до вищих навчальних закладів України представників російської та інших неукраїнських національностей. У 1959–1960 навчальному році у вищих навчальних закладах України студентів-українців було 58,8 %, росіян — 34,3 %, представників інших національностей — 6,9 % [5, арк. 24]. Це не відповідало національному складу республіки.

Результатом забезпечення освітньої підготовки підростаючого покоління окресленого періоду стало створення широкої мережі училищ професійно-технічної освіти (700), спеціальних середніх закладів (682), народних університетів культури (2049), що мали на меті дати всім, хто бажає, знання в галузі театрального, музичного, хореографічного та образотворчого мистецтва, заводів-втузів як однієї з форм підготовки

інженерно-технічних кадрів з персоналу підприємств, запровадження політехнічного навчання тощо [10, с. 126, 128].

Однак для більшості міської, а особливо сільської молоді вища освіта залишалася мрією. На заваді ставали різні чинники, насамперед рівень добробуту й матеріально-фінансові можливості громадян. Популярні й престижні вчн були передовсім доступні для дітей із заможних родин, котрі проживали у великих обласних центрах. Можливість бути студентом, окрім усього іншого, залежала від ідеологічних чинників. Відповідні органи проводили з абітурієнтами співбесіди, детально вивчали особові справи, шукаючи інформацію про місцеперебування їх та їхніх родичів під час окупації в роки Другої світової війни, зв'язок із німцями, з українськими буржуазними націоналістами чи активістами ОУН, встановлювали наявність репресованих серед членів сімей і т. п. [12, с. 158]. Таку ж перевірку проводили й серед викладачів та вчителів.

Суттєвий вплив на рівень освіченості суспільства в цей час мала невідповідна матеріально-технічна база системи народної освіти, особливо в сільській місцевості. Залишалася проблема зруйнованих приміщень, відсутності в них необхідної кількості класних кімнат, практично-лабораторних кабінетів, приміщень для бібліотек, спортивних залів, їдалень, спортмайданчиків, навчального обладнання і т. п. [12, с. 161].

Згодом до розбудови освітньої мережі держава почала залучати колгоспи, кооперативні організації, підприємства. Загалом у 1960–1965 роках із 3117 шкіл, споруджених у сільській місцевості, 2487 (79,7 %) зведено за кошти колгоспів [3, арк. 4]. Іншим джерелом відновлення освітньої сфери було «шефство» промислових підприємств та наукових установ, які допомагали будувати навчально-виробничі майстерні, спеціалізовані класи, робітничі кімнати, організовувати виробничу практику для студентів та надавали необхідне обладнання й устаткування для навчальних кабінетів тощо [7, с. 100].

Потрібно зауважити й те, що навчально-виховний процес характеризувався надмірною заідеологізованістю та жорсткою регламентацією кожного кроку вчителя й учня, викладача та студента. Увага зосереджувалася на вихованні молоді в дусі комуністичної моралі, радянського патріотизму й пролетарського інтернаціоналізму, пропагувалася ідея спільного істо-

ричного розвитку двох братніх народів та вирішальної ролі Росії в розвитку Української держави та українського народу [11]. О. Довженко назвав УРСР єдиною країною в світі, де власна історія вважається «забороненою, ворожою і контрреволюційною» [7, с. 2].

Монопольне право партії тлумачити всі суспільно-політичні та економічні процеси, нетерпимість до політичного плюралізму й відсутність через це справжньої наукової критики, а також заідеологізована навчальна література не формували в учнів та студентів уміння аналізувати й об'єктивно оцінювати ситуацію в країні та події у світі, позбавляли справжньої дискусії. Надмірна політизація навчання зумовила включення в освітні програми таких предметів, як: основи марксизму-ленінізму, історія КППС, політекономія, діалектичний та історичний матеріалізм, основи наукового атеїзму. Ці дисципліни не викликали зацікавлення серед студентів, що підтверджується найбільшою кількістю пропусків занять та академічних заборгованостей саме з цих наук [1, арк. 15].

Згодом процеси демократизації і часткове послаблення цензури вплинули на формування інакодумства серед науково-педагогічної інтелігенції й студентського середовища. У час, коли більшість не наважувалася публічно з'ясовувати актуальні для них питання та виступати з будь-якою критикою, частина української молоді висловила думки, протилежні насаджуваним. Як схильних до впливу чужої ідеології їх зарахували до «груп ризику», а це загрожувало публічним обвинуваченням у націоналізмі й антирадянщині та приклеюванням відповідних ярликів, виключенням із комсомолу, відрахуванням із навчального закладу і навіть арештом за «контрреволюційні погляди», «ворожі позиції» або «нездорові антирадянські настрої» [2, арк. 14, 26].

Отже, виходячи з вищесказаного можна зробити наступні висновки про те, що освіта в Україні протягом 60-х рр. ХХ ст. не існувала осторонь суспільно-політичного життя УРСР і СРСР. Державна політика мала на меті уніфікувати, денационалізувати, централізувати та русифікувати українську освіту. Сприятливі можливості розвитку освіти були створені тільки там де українська освіта незаперечно працювала на користь СРСР. Гальмувалися будь-які прояви української освіти, що

демонстрували багатство національної мови, літератури, культури, звичаїв та традицій. Науковців позбавили можливостей вивчати достовірні історичні процеси становлення національної державності та суспільства, унеможлилювався науковий діалог із зарубіжними науковцями, українською діаспорою, закривався доступ до світової історіографії, архівів і преси. Функціонування сфери освіти в умовах тоталітарної системи зумовило порівняно низький рівень освіченості громадян. Негативно на стан освіти в Україні протягом досліджуваного періоду впливав і дефіцит висококваліфікованих науково-педагогічних кадрів, невідповідність матеріально-технічної бази народної освіти, особливо в сільській місцевості, заідеологізована навчальна література, нетерпимість держави до політичного плюралізму.

Література та джерела

1. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі ЦДАГОУ). — Ф. 1. — Оп. 24. — Спр. 5295. — 56 арк.
2. ЦДАГОУ. — Ф. 1. — Оп. 24. — Спр. 4537. — 120 арк.
3. ЦДАГОУ. — Ф. 1. — Оп. 24. — Спр. 4694. — 93 арк.
4. ЦДАГОУ. — Ф. 1. — Оп. 24. — Спр. 4702. — 185 арк.
5. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. — Ф. Р-4621. — Оп. 1. — Спр. 161. — 58 арк.
6. Высшая школа: сборник основных постановлений, приказов и инструкций : в 2 ч. / [под ред. Е. И. Войленко]. — М.: Высшая школа, 1978. — Ч. 1. — 399 с.
7. Завадская О. А. Развитие общеобразовательной школы Украины в период строительства коммунизма (1958–1968 гг.) / Ольга Акимовна Завадская. — К.: Радянська школа, 1968. — 266 с.
8. Залесский А. И. Об изучении быта рабочего класса СССР / А. И. Залесский // Вопросы истории. — 1955. — № 5. — С. 128–129.
9. Куцаєва Т. О. Наукова робота вузів України у 1965–1985 рр.: головні аспекти проблеми // Матеріали ІІ МНПК «Сучасні наукові дослідження, 2006». — Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2006. — Т. 2: Історія. — С. 57–60.
10. Народна освіта, наука і культура в Українській РСР: статистичний збірник. — К.: Статистика, 1973. — 316 с.
11. Постанова ЦК КПРС, Ради Міністрів СРСР і Президії Верховної Ради Союзу РСР «Про 300-річчя воз'єднання України з Росією» // Радянська Україна. — 1953. — 9 грудня. — С. 1.
12. Тевікова О. В. Повсякденне життя громадян УРСР: соціальні та культурні аспекти (1953–1964 роки): дис. ... кандидата іст. наук : 07.00.01 / Тевікова Ольга Валентинівна. — Полтава, 2010. — 304 с.
13. Тевікова О. В. Русифікаторська політика радянської влади в галузі освіти в роки тимчасової лібералізації тоталітарної системи /

- О. В. Тевікова // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету: збірник наукових праць. — Рівне: РДГУ, 2008. — Вип. 13. — С. 84–89.
14. Хоменко Н. М. Студентство у навчальному процесі: повсякденний вимір (1950–1960 ті рр.) // Український історичний збірник. — К.: Ін-т історії України НАН України, 2007. — Вип. 10. — С. 214–228.

REFERENCES

1. *References of the Secretary of the Central Committee of the Communist Party of Ukraine of the Department of Science and Culture of the Central Committee of the Communist Party of Ukraine, resolutions, letters of regional committees of the Communist Party of Ukraine and other organizations — about the state of educational work in higher education institutions, the work of higher education institutions (beg. January 6, 1961 — approx. August 15, 1961).* Fund 1. Description 24. Case 5295. Tsentral'nyy derzhavnyy arkhiv hromads'kykh ob'yednan' Ukrayiny — The Central State Archive of Public Organizations of Ukraine. Kyiv.
2. *References of the administrative department of the Central Committee of the Communist Party of Ukraine, letters, information of regional committees of the Communist Party of Ukraine, ministries and other organizations — about the anti-Soviet manifestations and struggle with them (beg. January 21, 1957 — approx. December 16, 1957).* Fund 1. Description 24. Case 4537. Tsentral'nyy derzhavnyy arkhiv hromads'kykh ob'yednan' Ukrayiny — The Central State Archive of Public Organizations of Ukraine. Kyiv.
3. *The copy of the proposals in the Central Committee of the CPSU on the restructuring of the public education system in the Ukrainian Soviet Socialist Republic due to the memorandum of N. S. Khrushchev to the Presidium of the Central Committee of the CPSU. The copy of the outgoing information and the copy of the comments in the Central Committee of the CPSU about discussing in the Ukrainian SSR Theses of the CPSU and the Council of ministers of the USSR «On strengthening connection between school and life, and the further development of the public education system in the country» (beg. September 17, 1958 — approx. December 8, 1958).* Fund 1. Description 24. Case 4694. Tsentral'nyy derzhavnyy arkhiv hromads'kykh ob'yednan' Ukrayiny — The Central State Archive of Public Organizations of Ukraine. Kyiv.
4. *Letter of the Central Committee of the CPSU, copies of letters to the Central Committee of the CPSU, reference of departments of the Central Committee of the CPSU, letters of city and regional committees of the Communist Party of Ukraine, ministries and other organizations — about the work of higher and secondary specialized educa-*

- tion institutions (beg. January 9, 1958 - approx. December 7, 1958). Fund 1. Description 24. Case 4702. Tsentral'nyy derzhavnyy arkhiv hromads'kykh ob'yednan' Ukrainy — The Central State Archive of Public Organizations of Ukraine. Kyiv.*
5. *Information of the Ministry of Higher and Secondary Education of the Ukrainian SSR about the beginning of the academic year 1959–1960 in the universities of the Ministry of Higher and Secondary Education of the USSR sent to the Central Committee of the Communist Party of Ukraine (end. September 19, 1959). Fund R-4621. Description 1. Case 161. Tsentral'nyy derzhavnyy arkhiv vyshchyykh orhaniv vlady ta upravlinnya Ukrainy — The Central State Archive of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine. Kyiv.*
 6. VOJLENKO, E. I. (1978) *Vysshaja shkola: sbornik osnovnykh postanovlenij, prikazov i instrukcij — High School: Collection of Basic Regulations, Orders and Instructions in 2 Parts. Moscow: High School. Part 1 (in Russian).*
 7. ZAVADSKAJA, O. A. (1968) *Razvitie obshheobrazovatel'noj shkoly Ukrainy v period stroitel'stva kommunizma (1958–1968 gg.) — Development of a Comprehensive School in Ukraine during the Construction of Communism (1958–1968). Kyiv: Soviet School (in Russian).*
 8. ZALESSKIJ, A. I. (1955) *Ob izuchenii byta rabochego klassa SSSR — On the Study of Everyday Life of the Working Class of the USSR, Questions of History. 5. p 128–129 (in Russian).*
 9. KUTSAYEVA T. O. (2006) *Naukova robota vuziv Ukrainy u 1965–85 rr.: holovni aspekty problemy — Scientific work in the Universities of Ukraine 1965–85: Key Aspects of the Problem, Proceedings of the Second International Scientific and Practical Conference «Current Scientific Studies, 2006». 2. p. 57–60 (in Ukrainian).*
 10. *Narodna osvita, nauka i kul'tura v Ukrainy's'kij RSR: statystychnyy zbirnyk (1973) — Public Education, Science and Culture in the Ukrainian Soviet Socialist Republic: Statistical Yearbook. Kyiv: Statistics (in Ukrainian).*
 11. *Postanova TsK KPRS, Rady Ministriv SRSR i Prezydiyi Verkhovnoyi Rady Soyuzu RSR «Pro 300-ricchya vozz»yednannya Ukrainy z Rosiyeyu (1953) — The Resolution of the Central Committee of the Communist Party of the Soviet Union, the Council of Ministers of the USSR and the Presidium of the Supreme Soviet of the USSR «On the 300th Anniversary of the Reunification of Ukraine with Russia», Soviet Ukraine. December 9. p. 1 (in Ukrainian).*
 12. TYEVIKOVA, O. V. (2010) *Povsyakdenne zhyttya hromadyan URSR: sotsial'ni ta kul'turni aspekty (1953–1964 roky) — The Everyday Life of the Citizens of the USSR: Social and Cultural Aspects (1953–1964). Poltava (in Ukrainian).*
 13. TYEVIKOVA, O. V. (2008) *Rusyfikators'ka polityka radyans'koyi vlady v haluzi osvity v roky tymchasovoyi liberalizatsiyi totalitarnoyi systemy — Russification Policy of the Soviet Government in*

- the Field of Education during the Temporary Liberalization of Totalitarian System, Actual Problems of National and World History. Scientific Proceedings of the Rivne State Humanitarian University: Collection of Scientific Papers. 13. p. 84–89. (in Ukrainian).
14. KHOHENKO, N. M. (2007) Studentstvo u navchal'nomu protsesi: povsyakdennyy vyimir (1950–60 ti rr.) — Students in the Educational Process: the Everyday Dimension (1950th–1960th), Ukrainian Historical Proceedings. 10. p. 214–228 (in Ukrainian).

Надійшла до редакції 28 жовтня 2014 р.

УДК 94(477):32.019.5«1991/2014»

М. С. Кучерук

ПРО ПРОБЛЕМУ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ

Одеський національний політехнічний університет,
просп. Шевченка, 1, Одеса, 65044, Україна

Кучерук Марина Сергіївна, к. і. н., доцент кафедри історії та етнографії України, e-mail: kucherukmaryna@ukr.net

АНОТАЦІЯ

Тематика дослідження виникнення і розвитку громадянського суспільства в незалежній Україні надзвичайно важлива, особливо на тлі політичних подій 2013–2014 рр. Проте, в силу політизації наукових досліджень, тема громадянського суспільства не змогла уникнути спекуляцій. Авторка пропонує власне бачення, спираючись на твори класиків політичної і економічної думки: Дж. Локка, А. Сміта, Л. фон Мізеса і сучасного американського дослідника Д. Боаза. Простежено генезу громадянського суспільства; порівнюються поняття «підданий» і «громадянин»; і, оскільки громадянське суспільство неможливо розглядати абстраговано від його ідеологічної основи — лібералізму, звертається увага на основні його постулати. Вибір класичного лібералізму зумовлений сучасними українськими реаліями. Для України актуальним вважаю саме класичний лібералізм. Українське суспільство переживає період трансформації. Громадянське суспільство в Україні сформоване, і саме воно, в першу чергу є рушієм суспільно-політичних змін.

Ключові слова: громадянське суспільство; лібералізм; підданий; громадянин; феодалний; буржуазний.